

När blev Jesus Guds son?

GÖSTA HALLONSTEN

Gösta Hallonsten är professor i Systematisk teologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Frågan ställdes till mig av en äldre, bildad herre under en middagsbjudning för något halvår sedan. För att inte förstöra konversationen med en föreläsning svarade jag att det var en bra fråga, och gav endast det preliminära svaret: ”Mycket tidigt”. Jag blev alltså svaret skyldig, något som jag tänkte försöka gottgöra idag.

Gardell och ”Jesusdebatten”.

Jonas Gardell, teologie hedersdoktor vid Lunds Universitet, har ett entydigt svar på frågan. ”Man föds inte till Guds son, man *utväljs* till det”, säger han i sin bok *Om Gud* (147). Helt riktigt hänvisar han till Jesu dop i Jordan och anspelningen på Psaltarpсалm 2: ”Jag vill berätta vad Herren bestämt. Han sade till mig: ’Du är min son, jag har fött dig idag.’” Detta är en s.k. tronbestigningspsalm, och syftar alltså ursprungligen på Israels kung. Gardell kritiserar tanken på att Jesus föds till Guds son, och hänvisar även till Romarbrevet 1:4 där Paulus säger att Jesus blev insatt till Guds son ”vid sin uppståndelse från de döda”.

Jonas Gardells bok kom ut 2003. Samma år pågick i svenska media den s.k. Jesusdebatten. Läser man de inlägg som SvD:s debattsida publicerade är det en sak som är tydlig. Hela debatten förs mot bakgrund av en föreställning om Jesus som är formad av trosbekännelsen. Som vi vet börjar trosbekännelsen s.a.s. i himlen. Jesus är Guds enfödde Son – av evighet! Denne son stiger ned på jorden, föds av Jungfru Maria, lider, dör, begravs och uppstår, för att slutligen återvända till himlen. Detta är utgångspunkten för debatten, oavsett om man bejakar detta eller på olika sätt sätter frågetecknen för det. Från denna utgångspunkt läser vi sedan evangelierna och upptäcker, som Jonas Gardell, att det inte var

precis som vi föreställde oss. Men hur var det då?

Mångfalden benämningar på Jesus.

Den historisk-kritiska exegetiken har lärt oss att se mångfalden i evangelierna. Det är märkligt att det har så svårt att gå in. Faktum är att med några få undantag har man ju aldrig brukat s.k. evangelieharmonier i den kristna gudstjänsten. Man har alltid läst evangelium ”enligt Markus”, ”enligt Lukas”, etc. Texterna har fått tala för sig själva, även när de verkat motsägelsefulla eller rentav obegripliga. Om man läser NT på jakt efter vad Jesus kallas och hur han benämner sig själv – här lämnar jag den av exegeterna omdiskuterade frågan om ’äkta’ Jesusord utanför – så kan vi konstatera en stor mångfald av titlar. Människosonen uppträder nästan uteslutande som Jesu självbenämning (undantag: Apg 7:56, Upp 1:13, 14:14). I övrigt har han inte mycket att säga om sig själv. Ett intressant undantag är när han säger ”här finns något som är förmer än Salomo”, ”förmer än Jona” (Luk 11:31-32, Matt 12:41-42). De flesta s.k. kristologiska titlar är församlingens benämningar på Jesus. Han kallas profeten, jämförs med Elias, han är Guds tjänare, Guds Helige, Den rättfärdige, Davids son, Messias, Guds Son, Herren. Intressant är användningen av det grekiska ordet *archegon*: I Apg 3:15 använder Petrus beteckningen ”vägvisaren till livet” (*archegon tes zoes*). Samma ord översätts i 5:31 ”hövding ... för Israel”. I Hebr 2:10 återges det ”honom som leder dem till frälsningen” (*archegon soterias*) och i 12:2 ”trons upphovsman och fullkomnare” (*tes pisteos archegon...*).

Det är m.a.o. uppenbart att de kristologiska titlarna är ett slags bekännelseformler. Detta är vad lärjungarna/den tidigaste Kyrkan trott och

bekänt om Jesus. Efterhand har vissa titlar blivit viktigare än andra: Messias, Herren, Guds son. Varför blev sedan Guds son den allra viktigaste av de kristologiska titlarna, den som liksom är själva ”inkarnationen” av den kristna bekännelsen? Varför inte Messias? I tidiga texter uppträder ibland Messias och Guds son tillsammans (Mark 1:1), men när Messias/Kristus alltmer kommer att uppfattas som egennamn får Guds son bli huvudtiteln. Varken Messias eller Guds son är vid tiden för Jesu framträdande några fast avgränsade titlar, som kunde appliceras på Jesus. Mångfalden i titlar och epitet som applicerades på Jesus och den relativa öppenheten i föreställningen om vad Messias och Guds son betyder, visar att lärjungarna/urkyrkan haft en hel arsenal av föreställningar till förfogande, en religiös föreställningsvärld i vilken Jesus själv var hemma, men inte helt passade in.

Arkeologi och anti-metafysik.

Nå men hur var det från början? Historisk-kritisk bibelforskning har ofta bedrivits som ett slags arkeologi. Man har velat frilägga de äldsta kulturlagren. En tyst förutsättning har ofta varit att det ursprungligaste också är det riktiga. ”Wie es eigentlich gewesen ist”. Den moderna bibelforskningen uppkom i en tid då man började ifrågasätta den traditionella kristna dogmatiken. Dogmerna om Gud som treenig och Jesus Kristus som Guds Son – en person i två naturer – ifrågasattes på historiska grunder. Dogmerna var väl ändå en urspårning. Så var det väl ändå inte från början? Hand i hand med det historiska ifrågasättandet gick det filosofiska. Framväxten av en kritisk filosofi och kunskapsteori, ifrågasättandet av metafysiken hör samma tid till. En gudsson som stiger ner från himmelen, underverk och uppståndelse från de döda – hör det hemma i en modern föreställningsvärld? Vad man än svarar på den frågan måste man erkänna att vi moderna människor s.a.s. tänker nerifrån och upp. Grundfrågan är inte om Jesus var en verklig människa, som ofta under fornkyrkans tid, utan om han är något mer.

Bibelforskningen har dock inte stannat i en ”arkeologisk” och anti-metafysisk hållning. Man upptäckte att evangelierna inte är biografier som

den liberala Jesus-forskningen trodde. Evangelierna centreras kring budskapet om Jesu kors och uppståndelse. Jesus var en undergörare som många andra i hans samtid, och han delade en del apokalyptiska föreställningar, tron på världsendergången och katastrofer som vägen till Guds rike. Hur kan en historiker göra rättvisa åt texter som talar om det som inte har en plats i modern verklighetsuppfattning? Bibelforskarna har också i stor utsträckning intresserat sig inte bara för baklängesperspektivet utan framlängesperspektivet. Alltså: inte bara frågan vad som är det allra äldsta och ursprungligaste utan också hur det hela växt fram, i en kreativ återläsning av den hebreiska bibeln/GT som ett sätt att artikulera och komma till rätta med Jesus, hans budskap, hans död och vad apostlarna kallade uppståndelsen från de döda. Resultatet är att kunna se egenarten i olika traditionsskikt, teologiska skolor och enskilda skrifter. Denna fruktbara läsning hjälper oss att se både mångfald och enhet i NT.

Uppståndelsen som centrum.

Enhet, ja. Finns en sådan? Ofta ser vi inte skogen för bara träen. Att bibelforskaren ofta är mest intresserad av mångfalden är naturligt. Men visst finns det ett centrum i NT. Att detta centrum är Jesus är ett nästan banalt konstaterande, men det blir kanske mera preciserat om man säger att det är Jesus som korsfäst och uppstånden. Oavsett vad detta närmare betyder eller vad som menas med uppståndelse är det uppenbarligen det centrala urkristna budskap som gav upphov till att man samlade och återberättade Jesu ord och historia och som också gav upphov till olika nytestamentliga kristologier, tolkningar av vem Jesus var och vad han gjort.

Ur denna synpunkt ter sig igen Jesusdebatten som litet märklig. Det primära är i alla händelser inte jungfrufödelsen. Både denna och hela inkarnationsteologin måste historiskt och teologiskt anses sekundärt. Jag lägger ingen värdering i ”sekundärt”. Snarare handlar det om detta: Det skulle inte funnits någon tro på jungfrufödelse eller inkarnation om inte lärjungarna först trott att Jesus ”uppstått från de döda”. Därför gör ju Gardell alldeles rätt i att citera Rom 1:3-4: ”evangeliet om hans son, som till sin mänskliga

härkomst var av Davids ätt och genom sin andes helighet blev insatt som Guds son i makt och välde vid sin uppståndelse från de döda: Jesus Kristus, vår herre”. Detta är inte bara början, det är och förblir det centrala kristna budskapet. Därför har ju också påskan alltid varit den viktigaste kristna högtiden, medan julen både historiskt och teologiskt är av en lägre rang.

Uppståndelsen från de döda har varit den centrala erfarenhet och det budskap utifrån vilken andra NT-liga utsagor om Jesus och titlar för honom kommit till. Vad man erinrat sig om och återberättat om Jesus – evangeliestoffet – är därmed inte ohistoriskt. Tvärtom har man uppenbarligen varit angelägna om dess riktighet. Jesus var ju ”till sin mänskliga härkomst av Davids ätt” och både uppståndelse och kristologiska titlar förutsätter en reellt existerande människa som de predicas på. Vad som i modern mening kan anses historiskt, ”äkta Jesus-ord” är dock en svår fråga. Jesus-forskarna är notoriskt oense. Som historia är och förblir Jesus-historien tolkad historia, liksom f.ö. all historia är tolkning. Det finns ingen oskyldig historieskrivning. Men evangelierna har ett bestämt perspektiv och ärende när man återberättar Jesu historia: Korset och uppståndelsen som början till ett nytt liv.

Sanninghalten i detta budskap och detta perspektiv kan naturligtvis ingen historisk-kritisk forskning avgöra, varken positivt eller negativt. Det är viktigt att rikta kritiken åt båda håll. Liksom den kristna traditionen måste vara öppen för kritik av vad den säger om Jesus utifrån vad bibelforskaren har att säga om den historiske Jesus, måste givetvis den historisk-kritiska forskningen bedömas utifrån sina förutsättningar. Här finns ingen anledning att harmonisera. Snarare bör spänningen göras fruktbar.

Budskapet och historien.

Om jag nu tar min utgångspunkt i kristen teologi och tradition ser jag denna spänning så här:

Budskapet om Jesu kors och uppståndelse kan bara bejakas genom tro, men denna tro kan inte helt lösgöras från den historiske Jesus utan måste förankras där. Det som sägs om betydelsen av Jesu död och uppståndelse har bara mening om det kastar ljus över Jesu liv, hans upp-

trädande och budskap. I det urkristna budskapet ingår tanken att Gud, skulle man kunna säga, genom att uppväcka Jesus ”rehabiliterat” honom. Hans död uppfattades ju som ett nederlag av hans anhängare. Vad än deras förväntningar var, så är budskapet att Gud genom uppståndelsen ”har gjort honom till Herre och Messias” (Apg 2:36). Hur svårt det än är att få grepp om exakt på vilka grunder Jesus avrättades förefaller dock anklagelsen om hädelse vara den avgörande från hans judiska motståndares sida. Avrättningen tycktes vederlägga Jesu budskap och anspråk. Genom uppståndelsen har Gud bekräftat det. Denna tolkningsmodell förefaller vara ursprung- et till kristologin. Denna kristologi kommer sedan att modifiera och nytolka termer och titlar som hämtas ur den judiska traditionen. Om Jesus är Messias betyder det inte primärt att en färdig titel appliceras på honom utan att Messiasförväntan får en ny riktning och ett nytt innehåll. När Gudssonstiteln appliceras på Jesus sker något liknande och för den efterföljande traditionen helt avgörande. Jesus *blir* Guds son genom uppståndelsen från de döda, det är början och grunden. Läsningen av Jesu liv utgår från detta och går bakåt. Jesus utväljs och insätts som Guds son redan vid dopet i Jordan. Nästa steg är födelseberättelserna/bebådelsen. Så långt skall man förmodligen inte räkna med att titeln Guds son förutsätter preexistens, även om detta senare blir den allena rådande tolkningen. Vad gäller jungfrufödelsen bör det kanske påpekas att den knappast är grunden för att bekänna Jesus som Guds son, varken historiskt eller teologiskt. Det omvända är snarare fallet: Eftersom man bekänner Jesus som Guds son blir tanken på hans tillkomst genom den Helige Ande en teologisk konsekvens. Men denna teologiska konsekvens stannar inte där. Den går vidare till preexistens och inkarnationsteologin som särskilt utvecklas i Johannesprologen och Kolosserbrevets inledning. Det förefaller mig uppenbart att den kristna inkarnationstron uppstått på detta sätt: utifrån budskapet om Jesu död och uppståndelse har en kreativ tolkningsprocess satts igång, en tolkningsprocess som har sitt främsta utslag i den mångfald titlar och kristologier som finns i NT. Det är samtidigt med denna process som man samlat och nedskrivit Jesusord och berättelser om hans verksamhet fram till och med avrätt-

ningen, ett märkvärdigt faktum om man betänker hur mycket i evangelierna som inte i sig själv förefaller vara en sådan kreativ nytolkning utan snarare ett tämligen sakligt berättande.

Jesus får alltså i stor utsträckning tala själv, och har alltid fått tala själv genom evangeliernas centrala ställning i den kristna gudstjänsten. Tolkningen av Jesusgestalten i de nytestamentliga kristologierna och den senare kyrkliga traditionen har inte tagit över helt. Här har hela tiden funnits en spänning, som bara blivit mera accentuerad av den historisk-kritiska bibelforskningens genombrott. Liksom den kreativa nytolkningen inom NT:s ram av Jesusgestalten sedd i ljuset av uppståndelsen ändå är ett svar på berättelsen och inte själva berättelsen, har trosbekännelsen som på ett stiliserat sätt sammanfattat tron på Jesus som Messias och Guds Son alltid varit ett svar på evangelieläsningen. Dialektiken finns där och har alltid funnits där mer eller mindre. Det är en stor vinst att den kritiska bibelforskningen accentuerar dialektiken.

Jesus och bekännelsen.

Dialektiken mellan Jesus och bekännelsen är ständigt stoff för kristen reflexion. Den liberale kyrkohistorikern Adolf von Harnack trodde sig ha löst upp spänningen när han för ca hundra år sen förklarade: Jesus förkunnade inte sig själv utan Guds rike. Det är förvisso sant, men som många teologer efter Harnack hävdade: Det upphäver inte dialektiken. För Jesus knyter budskapet om Guds rike indirekt till sin egen person och sitt eget framträdande. *Nu* är Guds rike här... Jesu gåtfulla uppträdande innehåller ett implicit anspråk, som leder fram till bekännelsen att han är Guds son. Jesus visar att han har ett speciellt förhållande till Gud, Fadern. Dessa saker förefaller mig vara tydliga ur exegetisk synpunkt. Utan ett implicit anspråk från Jesu sida, ett sådant som gör anklagelsen om hädelse förklarlig, är inte heller den explosion av NT-liga kristologier som följer eller den senare traditionens dogmer förklarliga eller plausibla. Dialektiken kan inte upphävas.

Jesus förkunnade inte sig själv utan Guds rike. Han lät Gud vara Gud, och ställde sig därmed helt till Guds förfogande. Han ”sökte inte

rycka åt sig jämlikhet med Gud” som man kan översätta det berömda stället i Fil 2:6. Paradoxen är väl då, att den som inte gjorde anspråk på att vara Gud blir så intimt förknippad med Gud att man inte längre kan tala om Gud utan att tala om Jesus. Han ”blir” Guds son, och han ”blir” det allt mer och mer allteftersom bekännelsen utvecklas.

Men vad är då detta ”blivande”? Kan man ”bli” Guds son genom uppståndelsen och samtidigt ”vara det” sedan dopet? Kan Jesus ”bli” Guds son vid dopet och samtidigt ”vara det” av evighet? – Att ”bli” och att ”vara”. Debatter om Jesus och den kristna bekännelsen hamnar ofta i ett antingen eller. Spänningen uthärdas inte. Dialektiken upphör. Det verkar ofta som om den enda förutsättningen för att kristen tro i traditionell bemärkelse skulle kunna vara sann är föreställningen att Gud dikterat Bibeln, ord för ord. Uppenbarelsen är lika med ett antal satser som Gud har låtit meddela – ”senkrecht von oben”. Ungefär som på ”språkbanden” (pratbubblorna) som t.ex. finns på medeltida avbildningar av hur den Heliga Birgitta tar emot sina uppenbarelsen. Och är det inte så, vad återstår då mer än subjektiv tolkning?

Det finns dock andra möjligheter, och det är bra om både Jesus-troende och Jesus-kritiker och alla som är litet av varje, reflekterar kring sina utgångspunkter och förutsättningar. Med risk för att stöta mig med både den ena och den andra sidan vill jag nog hävda att svaret på frågan som jag fick vid middagsbordet är: Jesus *blev* Guds son - vid uppståndelsen, - vid dopet, - vid bebådelsen, vilket inte alls utesluter att han *var* Guds son av evighet. Det är en paradox som utmanar tanken. Jag tänker mig att den kristologiska dogmen – Jesus är en person i två naturer – i grunden vill ge uttryck för denna paradox, inom ramen för en idag föråldrad substansontologi. Man kunde tänka på den tiden – kan vi?

Litteratur:

Frank J. Matera, *New Testament Christology*. Louisville: Westminster John Knox Press 1999.
Walter Kasper, *Jesus der Christus*. Freiburg: Herder (1975) 2007 (*Jesus the Christ*. London : Burns & Oates ; 1977).

Wolfhart Pannenberg, *Systematische Theologie II* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 1991 (*Systematic Theology. Volume 2.* Edinburgh: T&T Clark 1994).

Thomas Söding, *Der Gottessohn aus Nazareth. Das Menschsein Jesu im Neuen Testament.* Freiburg: Herder 2006.

Summary

Popular discussions over Jesus as the Son of God are mostly predetermined by the Creed or by a "Christology from above". Against this background the question on *when* Jesus began to be called "Son of God" might be answered in a reductionist way, giving priority to the oldest and least developed forms of Christology. As a matter of fact, however, historical-critical exegesis has shown that titles and names given Jesus in the gospels are diverse. Christological titles are confessions of faith that try to explicate the new and overwhelming experience of Jesus being raised by God after having died an ignominious death on the cross. The apparent negation of the message and claims of Jesus by his execution was refuted by God through his resurrection. In the light of this Jesus was interpreted anew through recollection of what had happened in combination with an ongoing relecture of the Scriptures. The point in time when Jesus was assigned title Son of God was pushed back, and the meaning of the title was being deepened. "Christology from below" led to "Christology from above". Jesus "became" the Son of God, and he was believed to be so from the beginning! How is that paradox possible to uphold? Most likely through paying attention to the ever remaining dialectics between Jesus and the Creed. Also: Wouldn't it be possible to simultaneously hold that Jesus *became* the Son of God – at resurrection, baptism, annunciation – and that he *was* the Son of God from eternity? Within the limits of a now out-dated ontology of substance, I contend that this was what the Chalcedonian dogma intended to say.

Sanning förklädd - Om fantasi och fakta i tidigkristna berättelser

Den patristiska dagen 2008

Lördagen den 28 mars

Collegium Patristicum Lundense i samverkan med Centrum för teologi & religionsvetenskap

Med utgångspunkt i bibliskt och tidigkristet berättande handlar den patristiska dagen 2009 om berättelsen som bärare av sanning. Till vår hjälp har vi inbjudit tre kvinnor, en berättare, författaren Ylva Eggehorn, en berättarvetare, professorn i litteraturvetenskap Eva Haettner Aurelius, och en som det berättats om, Pelagia av Antiokia, divan som blev munk. Därtill inbjuds alla intresserade att ta del av föreläsningarna och delta i samtalet. Berättelsen om Pelagia, i engelsk översättning från syriskan, utsänds till alla som anmäler sig i tid.

För vidare information och anmälan, kontakta Andreas Westergren: andreas.westergren@teol.lu.se, 046-2229049